

Anadolu Havlı Yer Yaygılarının Yapısal Açıdan Dünyadaki Benzerleriyle Birlikte İncelenmesi ve Bir Sınıflandırma Önerisi

Sedef ACAR*, Ecem TOSUN**

Özet

Günümüzde yer yaygısı olarak kullanılan dokumaların önemli bir kısmı, atkı ve çözgü sistemine atkı yönünde ilave edilen üçüncü bir iplik sistemiyle elde edilen havlı yüzey görüntüsünden dolayı havlı zemin tekstilleri olarak tanımlanabilir. En bilinen ürün grubu halılardır. Genellikle çözgü ve atkı olmak üzere iki iplik sistemiyle dokunan ve sonra taranarak havlandırılan tekstillerle görüntülerindeki benzerlik nedeniyle karıştırılmaktadırlar. Farklı coğrafyalarda kullanılan yapısal hav tipleri incelenip Anadolu havlı tekstillerinin durumuna bakıldığında, halı dışında kalan havlı ürünlerin uluslararası yayınlarda yeterince yer almadığı görülmektedir. Anadolu havlı zemin tekstillerinin hav tiplerinin çeşitli sınıflandırma yöntemlerindeki yerini belirlemek için ulusal ve uluslararası literatür araştırılmıştır. Anadolu'da üretilenleri de kapsayan farklı bir sınıflandırma yapılmış, hav üretim tekniğini tanımlayabilecek İngilizce ve Türkçe terimler karşılaştırılarak yeni sınıflandırmada konumlandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hav Tipleri, Düğümlü İlme, Çekmeli Atkı Dolama, Çubuklu İlme Dolama, Tülü, Filikli, Halı.

Structural Examination of Anatolian Pile Rugs with Their World Wide Comparables and a Suggestion to Classify Them

Abstract

Pile textiles consist of piles obtained by a third yarn system added to the weft and warp system in the direction of the weft. Carpets are the most known groups of product. They are usually complicated due to the similarity in the textured images of the warp and weft, which are plainly woven with two yarn systems and then they are being combed. When structural pile types used in different geographies are examined and the situation of Anatolian pile textiles are examined, it is seen that pile products except for carpets are not found much in international publications. The national and international literature is searched to determine the location of Anatolian pile ground textiles in various classification methods of pile types. A different classification including those produced in Anatolia was made, by comparing Turkish and English terms to define pile product technique, and intended to be placed in a new classification.

Keywords: Pile types, Knotted Pile, Slip-Loop, Extra Weft Loop, Tulu, Filikli, Carpet.

* Doç., Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, Tekstil Tasarımı Anasanat Dalı, İzmir. E-posta: sedef.acar@deu.edu.tr

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, İzmir. E-posta: ecemtosun@gmail.com

Giriş

Avrupa'nın bir kısmı, Kuzey Afrika ve özellikle Asya'nın çalışma formu olan, çok yönlü ve kullanışlı havlı tekstillerin, çok az ev eşyası kullanan kapalı toplumların soğuktan korunma ve izolasyon gibi ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirdiği düşünülmektedir (Wertime, 1998: 86). Anadolu'da, bugüne kadar yapılan arkeolojik kazılarda insanlık tarihinin en eski kumaşları elde edilmiştir. Karaca boynuzundan şekillendirilmiş orak sapı üzerine sarılı halde **Çayönü'nde bulunan M.Ö. 6650-6350 arasına** tarihlenen kumaş ve (Özdoğan, 1999: 35-63) Çatalhöyük'te bulunan M.Ö. 6500'lere tarihlenen en eski kumaş buluntuları (Albers, 1975: 55), (Mellaart, 2003: 171) düz dokumalardır. Havlı tekstillerin düz dokuma tekniğine eklenen ilave bir iplik sistemiyle oluşturulması nedeniyle düz dokumalardan geliştirildiği tahmin edilmektedir.

Tekstile dayalı bu tür teknikler insanoğlunun yaşam süreciyle birlikte var olmuş ve toplumların kendine has kültürüyle birlikte gelişmiş ve dönüşmüştür. Bu nedenle dünya üzerindeki benzer yapısal hav tiplerinin ve bunlarla üretilen tekstillerin farklı coğrafyalarda uygulanmış olmasına rağmen üretildikleri kültürlere özgü isimler almış olması doğaldır.

Havlı dokumaların en yaygın kullanım alanı bulanı halılardır. Üretim alanları, desen özellikleri ve kültürel izlerini inceleyen çeşitli araştırmacılar, dünyada Türk halısı kavramını ortaya koyan ilk örneklerin Sibiryaya ve Orta Asya coğrafyasında yaşayan göçebe Türk boyları tarafından dokunmuş olabileceğini dile getirmiştir (Aslanapa, 1987: 9; Ögel, 1962: 61-69; Ögel, 1978: 145-147; Diyarbakirli, 1984: 45; Tekçe, 1993: 213; Erdmann, 1960; Rasonyi, 1971: 621-622; Deniz, 2000: 8; Görgünay, 1977: 161). Dolayısıyla 'halı' terimi teknik, desen, kültürel öğeler, yayıldığı coğrafya ve ilk üreticileri açısından bakıldığında belirli nitelikleri olan bir havlı dokuma türünün özel adıdır.

Sahip oldukları halıcılık mirası nedeniyle Anadolu halıları tüm dünyada adıyla, düğüm ve desen özellikleriyle ayırt edilmektedir. Fakat dünyanın çeşitli coğrafyalarıyla birlikte Türkiye'de halıya benzer görünümeler ortaya koyan başka dokuma türleri de mevcuttur. Farklı hav tiplerine

sahip bu tekstiller sıklıkla geleneksel anlamdaki halılarla ve birbiriyle karıştırılmakta, dolayısıyla literatürde isimlendirme problemleri ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada, yapılan sınıflandırma örnekleri incelendikten sonra, halıcılık mirasından dolayı Anadolu'yu merkeze alarak tüm coğrafyalarda üretilen havlı dokumaların teknik detaylarının incelenmesi ve hav tiplerine göre gruplandırılmasıyla, dünya üzerinde üretilen çok sayıda örneğin ortak bir dil, söz dağarcığı çerçevesinde konumlandırılması hedeflenmektedir. Ayrıca, tüm havlı tekstillerin belirleyici niteliklerinin sistematik bakış açısıyla ele alınmasıyla karışıklıkların önüne geçileceği düşünülmektedir

1. Hav Tiplerini Sınıflandırma ve İsimlendirme Önerisi

Hav içeren, dolayısıyla post görüntüsüne sahip tekstillerin ilk çizimlerine Çatalhöyük'te de rastlanmıştır. Burada bulunan duvar resimleri, M.Ö. 4. milenyumun sonlarına tarihlenmiştir. Fakat bu çizimlerin doğal hayvan postu mu ya da insan üretimi havlı dokuma mı olduğunu tahmin etmek mümkün değildir. M.Ö. 1400'lere tarihlenen havlı tekstillerin en erken somut örnekleri ise Mısır'da Kha'nın mezarında bulunmuştur (Hirsch, 2015: 7-8; Herald, 2012: 15). Bu tür dokumalar, düz dokumaların taranarak tüylenmesinden farklı olarak yapısal havlara sahiptir; çözümlü ve atkının dışında üçüncü bir iplik sistemini içerir (Öztürk, 2007: 58; Emery, 1994: 221). Görsel açıdan benzer görüne de havlı dokumalar üretim yöntemlerinden kaynaklanan yapısal farklılıklar ortaya koyar. Farklılıklar sözü edilen üçüncü ipliğin çekilmesi, sarılması ya da düğümlenmesini içeren yöntemlerle sağlanmaktadır (Deniz, 2000: 48; Wertime, 1998: 86).

Üçüncü bir iplik ilavesiyle yapısal hav kazandırılan yaygılar görsel benzerliği nedeniyle taranarak hav kazandırılan tekstillerle sıklıkla karıştırılmaktadır. Balkanlar'da üretilen 'velense' ve Doğu Anadolu'da üretilen 'Siirt dokumaları', yün veya tiftikle yapılan düz dokuma yaygılardan bazılarıdır (Anmaç, 1998: 19). Bu tür dokumaların düz dokuma olduğu ve sonradan taranarak havlandırıldığı dikkate alınması gereken bir durumdur (Wertime, 1998: 89).

Türkiye’den ve dünyadan çeşitli araştırmacıların yayınları incelendiğinde hav tiplerinin genellikle iki veya üç başlık altında ele alındığı tespit edilmiştir (Görgünay, 2005:16; Emery, 1994: 223-224; Mallet, 1998: 28-60; Wertime, 1998: 86). Wertime’in (1998: 86) daha kapsayıcı olduğu düşünülen ‘knotted pile’, ‘extra-weft loop’, ‘slip-loop’ başlıklı İngilizce sınıflandırması, Emery’nin (1994: 223-224) benzer sınıflandırması ve Görgünay’ın (2005: 16) ‘düğüm’ ve ‘dolama tekniği’ başlıklı sınıflandırması göz önünde tutularak iki ana başlık altında toplanacak benzer bir sınıflandırmaya gidilmesi uygun bulunmuştur. Bu başlıklar dikkate alınarak aşağıdaki sınıflandırma yapılmıştır:

- 1 -Düğümlü hav (Knotted pile)
- 2- Dolama hav (Wrapping technique)
 - a- Çekmeli atkı dolama (Extra weft loop)
 - b- Çubuklu ilmek dolama (Slip loop)

‘Düğümlü’ hav tipi (knotted pile), dünyada yaygın olarak araştırılıp bilindiği için literatürde İngilizce/Türkçe karşılıklarında sorun yaşanmamaktadır. Fakat Görgünay’ın (2005: 16) Türkçe’de ‘dolama tekniği’ (wrapping technique) olarak tanımladığı hav tiplerinin İngilizce literatürde birden fazla açılımı bulunmaktadır.

Wertime, (1998: 90) ve Emery (1994: 223-224), başka coğrafyalarda da görülen bu iki hav tipinden söz ederken, Anadolu’da ‘çekili tülü’de de kullanılan teknik için ‘extra weft loop’ ve ‘çultar’da kullanılan için de ‘slip loop’ terimlerini kullanmıştır. Görgünay’ın ‘dolama tekniği’ tanımlamasına da gönderme yapılarak ve İngilizce karşılıkları da dikkate alınarak ‘çekili tülü’ tekniği için ‘çekmeli atkı dolama’ (extra weft loop) ve ‘çultar’ tekniği için ‘çubuklu ilmek dolama’ (slip loop) denilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür (Acar ve Tosun: 2016: 115).

1.1 Düğümlü Hav (Knotted Pile)

İngilizce’de ‘knotted pile’ olarak bilinen hav tipi, Anadolu’da ‘düğüm’, ‘ilme’ (Aslanapa ve Durul, 1973:12), (Öztürk, 2007: 60) veya ‘ilmik’ (Özbel, 1949: 5-8; Öz-

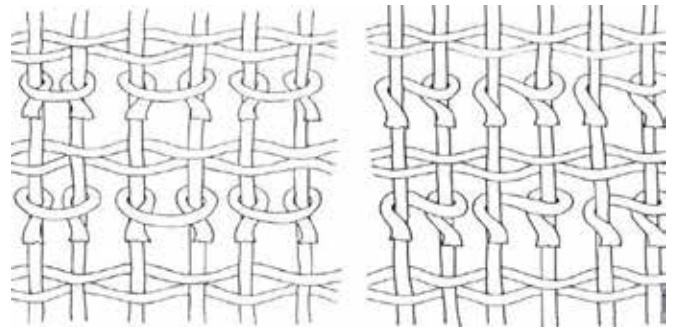
türk, 2011:96’dan; Görgünay, 2005: 16) isimleriyle anılmaktadır.

Dünya halı mirasının önemli bir bölümünü oluşturan Anadolu halıcılığının temel tekniğini de içermesi nedeniyle en çok bilinen hav tipidir. Düğüm hav tipinin en yaygın kullanılan alt tipleri ‘Türk’ ve ‘İran’ düğümleridir. “İki alt düğüm tipinin ismi de özel bir coğrafik orijini tanımlamasına rağmen her ikisi de İslam dünyasında kullanılan düğümlerdir” (Harris, 2010: 29). Dünyada genel olarak ‘Gördes düğümü’ olarak bilinen ‘Türk düğümü’ farklı isimlerle de anılmaktadır.

Düğüm çeşitlerini uygulandıkları bölgelere göre isimlendirme eğilimi vardır. ‘Gördes’ ve ‘İzmir (Smyrna) düğümü’, ‘Türk düğümü’ ya da ‘simetrik düğüm’ aynı düğüm yapısını işaret eder. Gördes halı dokuma merkezidir, İzmir ise uzun tarihinin en başından beri önemli bir ticaret merkezidir. Büyük olasılıkla Gördes’te dokunan halılar İzmir Limanı’ndan uzak ülkelere gönderildiği için ‘Türk düğümü’ hem ‘Gördes’ hem de ‘İzmir (Smyrna) düğümü’ olarak bilinmektedir (Emery, 1994: 227).

Bu düğüm ‘hekim’, ‘kapalı’ ve ‘çift bağlama’ gibi adlarla da anılır (Öztürk, 2007: 61).

İran düğümü ise “günümüzdeki adı Sanandaj olan ve Batı İran’da yer alan ‘senneh’ adlı bölgenin adıyla da bilinir” (Mallett, 1998: 32). Ayrıca, ‘Pers’, ‘sehna’, ‘sine’, ‘açık’ düğüm olarak adlandırıldığı gibi, “‘tek bağlama’ ya da son yıllarda yabancı kaynaklarda ‘asimetrik düğüm’ olarak da adlandırılır” (Resim 1), (Anmaç ve Karavar, 2000: 168).

Resim 1. Türk düğümü (soldaki), İran Düğümü (sağdaki)

Anadolu'da simetrik düğümle üretilen, halıdan daha kaba görünlü özel dokumalar da mevcuttur. Bu tür dokumaların havları, halı gibi eğrilmiş iplikle veya doğrudan yün tutamları kullanılarak üretilmektedir. Örneğin “‘hopan’, ‘kebe’, ‘haba’ eğrilmiş iplikle dokunmaktadır” (Görgünay, 2005: 10-11). “Karapınar tül-üleri de eğrilmiş iplik kullanıldığı için tülülerden ayrılmakta ve ‘Karapınar ilme tülü’ adıyla bilinmektedir” (Wertime, 1998: 93). Batı Anadolu'da hav yüksekliği 11.5 cm.'ye kadar çıkabilen, havlar arasında 9 cm. civarında kilim tekniğiyle desenlendirilmiş zemin dokumaları olan ‘yüncü halıları’ da bu grupta yer almaktadır (Wertime, 1998:97).

Havlarında doğrudan yün tutamı kullanılan diğer tekstillerin “halının ilk evresi olduğu” (Wertime, 1998: 86; Erdmann, 1957, Milhofer, 1976, Görgünay, 2005: 36'dan) yönünde görüşler bulunmaktadır. Bu tekstilleri halıdan ayıran diğer önemli özellik, eğirme işlemi yapılmadığı için hav yüksekliğinin yün tutamlarının uzunluğuyla belirlenmiş olmasıdır. En bilinen örnekleri bölgelere ve yapısal özelliklerine göre Anadolu'da ‘tülü’, ‘geve’, ‘tülüce’, ‘hırsek’, ‘filikli’, ‘filik’ adını almaktadırlar (Görgünay, 2005: 11), (Resim 2a, 2b).

Resim 2. a) Tülü/geve/hırsek (Bitlis-Adilcevaz, 1985).

Resim 2. b) Çizgili filikli (Balıkesir, 1996)

Tülü, yünden ve tiftikten dokunan uzun havlı (tüylü) halıdır. Uzun tüylü halı veya dokuma yaygı olarak, ülkemizin bazı yörelerinde ‘filikli’ veya ‘köpen’ olarak ta adlandırılan türleri de vardır. Atkı ve çözgü iplikleri yün,

ilme iplikleri ise tiftik olan tülüler tiftiğin etkisiyle yumuşak ve parlak görünüme sahiptirler. Genelde yer yaygısı ve sedir üzerinde kullanılır (Öztürk, 2007: 60).

Renklendirilmiş yün tutamlarıyla ve simetrik düğümle dokunan başka bir örnek, Doğu Anadolu'da ‘Kürt halısı’ (Kurdish rug) adıyla anılan dokumalardır (Wertime, 1998: 94). Eğilmemiş yün tutamıyla dokunan havlı tekstillerin benzerlerine Kırgızistan, Özbekistan, Afganistan ve Bulgaristan gibi geniş bir coğrafyada rastlanmaktadır. Bu bölgelerdeki Arapların dokuduklarına ‘julkhry’ adı verilmiştir (Wertime, 1998: 95). Bulgaristan'da dokunan benzer dokumalara ise ‘guber’ denilmektedir (Eroğlu, 2016: 48).

‘İzlanda düğümü’ eğilmemiş yün demetleri kullanılması nedeniyle tülülere benzer görünüme sahiptir. Fakat düğümün yapılış şekli Türk ya da İran düğümünden farklılık gösterir (Resim 3). Tekstilin zemin yapısı dimi örgüdür. “Hav atıklarının bir ucu zeminle birlikte dokunurken diğer ucu tek çözgü üzerine sarılarak düğüm oluşturulur” (Priest-Dorman, 2000: 8).

Resim 3. İzlanda düğümü örnekleri.

Resim 4. Norveç'te atölye çalışmasında üretilen bir ‘varafeldur’ örneği.

İzlanda dilinde ‘röggvarfeldur’, ‘vararfeldur’, ‘varafeldur’ gibi isimler alan havlı pelerinler kullanılmıştır (Resim 4). İlk kanıtları Ortaçağ’a ait olan İzlanda düğümüne sahip bu pelerinler tek parça olarak çözgü ağırlıklı tezgahlarda dokunmuştur. Norveç’te Osteroy Museum’da tekstil uzmanı olan Juul’a (Kasım, 2013) göre,

Norveç’in Viking dönemindeki *rya* tekstilleriyle bağlantısı vardır. Yaklaşık 1000 yıl önce İzlanda’dan Norveç’e bir gemi dolusu ‘vararfeldur’ getirilmiş ve zamanın kralı Harald Grafell tarafından giyildiği için halkın yoğun ilgisi olmuştur. İzlanda’dan ithalat uzun süre devam etmiştir. Kralın adıyla bağlantılı olarak Norveç halkı bu tekstillere *grafell* adını vermiştir. Bu kelime aynı zamanda gri yün anlamına da gelmektedir.

Dorman (2001: 8), isimleri daha farklı kullanmış ve bu tekstilleri hav sıklığına göre üç kalitede sınıflandırmıştır. Ortaçağ’da düşük kalitedekilere ‘vaðmál’, Norveç’e ihraç edilen ve standart olanlarına ‘vararfeldur’, orta ve en kalitelilere ‘hafnarfeldur’ adı verildiğini belirtmiştir.

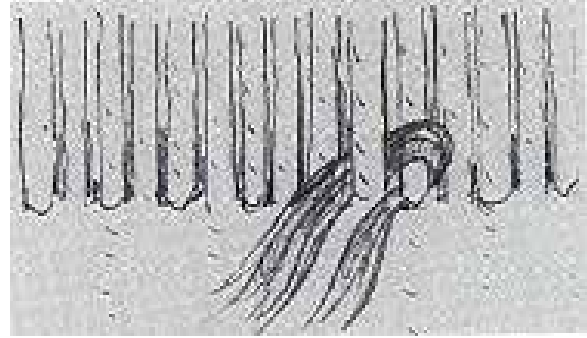
İran’da ‘gabbeh’ veya ‘gabba’ gibi isimler verilen bir grup tekstil de genellikle eğrilmiş iplikle düğüm hav tekniğiyle üretilmektedir (Resim 5). “İran’ın en büyük Türkmen toplulukları Kaşkaylar, Afşarlar, Halaçlar, Türkmenler, Salur ve Şahsevenler aracılığıyla tülüye benzer ‘gabbeh’ dokumalarının üretimini İran’da günümüzde de sürdürüldüğü görülmektedir” (Acar ve Tosun: 2016; 115). “‘Gabbeh halıları’ güneybatı İran’da dokunmaktadır. ‘Gabbeh’ sözcüğü dilimizde kaba sözcüğünün karşılığıdır. Gabbeh halıları göçebelerin kullandığı, taşınabilir dikey tezgahlarda dokunmuştur. Bu halılarda Türk düğümü ve İran düğümü birlikte kullanıldığı için hiç bir sınıfa dahil edilmemektedir” (Aslan, 1998: 44-53).

Resim 5. Gabbeh Örneği

Çeşitli coğrafyalarda eğrilmiş iplikle üretilen farklı alt düğüm tipleri de bulunmaktadır. Anadolu’da ‘hekim düğümü’, İran ‘da türetilmiş ‘jufti düğümü’, Azerbaycan’da ‘Lulubafi düğümü’, Fas’ta ‘Berber düğümü’, İspanya’da ve İzlanda’da ülkelerinin adıyla anılan düğümler daha az bilinen alt tiplerdir.

Anadolu’da uygulanan ‘hekim düğümü’, ‘tek düğüm’ (İran düğümü) gibi tek çözgü üzerine düğümlenir (Resim 6). İran halıları gibi, kıvrık hatlı desenlerin dokunmasına elverişlidir. Düğüm yapısı basit olduğundan çabuk üretim sağlar. Günümüzde Isparta halılarında uygulanmaktadır. Bu nedenle de ‘Isparta düğümü’ diye de bilinir (Deniz, 2000: 73)

Resim 6. Hekim Düğümü.

“‘Jufti düğümü’ iki çözgü teli üzerine yapılan İran düğümünden farklı olarak dört veya daha fazla çözgü üzerine düğümlenen bir yapıya sahiptir” (Anmaç, Karavar, 2000: 168). Bu düğüm genellikle asimetrik üretilse de, ‘Türk düğümü’ne benzeyen fakat dört çözgü üzerine yerleştirilen simetrik jufti düğüm örnekleri de mevcuttur.

Dokumacılar bu düğümü genellikle işlerini hızlandırmak için desenlerin geniş tek renkli alanlarında kullanır. Detaylı desenlerin olduğu kısımlarda ‘simetrik jufti düğümü’ dönerler (Resim 7a-b). Bazı örneklerde farklı boyutlarda düğüm kombinasyonları renk efektleri için kullanılır. Altı çözgü Jufti düğüm örneğinde (Resim 7c) renklerin akılcıca yerleşimi sağlanmıştır (Mallet, 1998: 38).

Resim 7. a) Asimetrik, b) simetrik, c) 6 çözümlü jufti düğümleri.

Paşayeva (2003: 78), ‘Azerbaycan Halı Sanatı Tarihi Bir Bakış’ başlıklı makalesinde halı dokumacılığında *Farsbaf* ve simetrik *Türkbaf* olmak üzere iki tür düğüm olduğunu dile getirmiş ve Latif Kerimov’a atfen, daha basit olan asimetrik düğümün önce yaratıldığını, dokuma tekniğinin gelişmesi sonucu meydana gelen simetrik düğümün ise daha yüksek aşamada oluştuğunu, bu iki düğüm türünden başka dokumacılar arasında ‘lulubafi’ denilen ayrı bir düğüm şeklinin de var olduğunu söylemiştir. Diğer iki düğüm şekline farklı olarak bu asimetrik düğümün dört çözümlü ipliğini kapsadığını ve bu düğümle dokunan halıların daha kaba ve kalın olduğunu, halk arasında bu halılara ‘ayıbalası’ denildiğini iletmıştır” (Kerimov, 1988: 155).

Paşayeva (2003: 78), halı araştırmacısı Aliyeva’nın (1998: 9) “halı dokumacılığının daha erken dönemlerinde yaratıldığına inandığı bu düğümün isminin, M.Ö. 2000’li yıllarda Güney Azerbaycan’da yaşamış eski ‘lullubeyler’ tayfasının ismi ile bağlantılı olduğunu düşündüğünü” iletmıştır.

‘Berber düğümü’ günümüzde kullanımı azalan düğüm tiplerinden birisidir (Resim 8). Oldukça sağlam fakat karmaşık olan ‘berber düğümü’, Fas’ta üretilen ve dünyada ‘Moroccan Carpets’ya da Beni ‘Quarain Carpets’ adıyla tanınan Fas halılarının sadece % 10’unda kullanılmaktadır. Geçmiş M.Ö. II. milenyuma dayandırılan bu halıların % 90’ı Gördes düğümüyle üretilmektedir (Barbatti, 2008: 16).

Beni Quarain adı Fas’ta Atlas Dağları’nda yaşayan 17 farklı Berber kabilesi için kullanılmaktadır. Bu halıları dokuyanlar kötü gözleri uzaklaştırmak için nazarlık işlevi gören basit sembolik desenler kullanmaktadır. Halılar, sofistike ve basit görünüşleri nedeniyle tanınmış iç mekan tasarımcıları tarafından sıklıkla tercih edilmektedir (nazmiyalantiquerugs, 2017)

Resim 8. Berber düğümü ve bu düğümle dokunmuş örnek.

“İspanyol ilmeği’ ya da düğümü, sadece İspanyol halılarına özgü bir düğüm tekniğidir (Resim 9), (Resim 10 a-b). Düğümün diğer bir adı da ‘Tek Çözümlü (Single Warp Knot)’ düğümüdür” (Harris, 2010: 29-30). “Bu düğüm çözümlü üzerine farklı yollarla düğümlenebilir. Bazı arkeolojik kazılarda çözümlünün etrafında iki kere dönülerek yapılan düğümler bulunmuştur. ‘Avrupa düğümü’ olarak da bilinir” (Yetkin, 1982:119-123).

Resim 9. İspanyol düğümünün şematik gösterimi.

Resim 10. a) ‘Spanish Alcaraz carpet’ın bulunan bir parçası, 16. yüzyıl ; b) 1920’lerden bir örnek

1.2 Dolama Hav (Wrapping technique)

Tüm hav tiplerinde çözümler ve zemin atkılarının dışında havların oluşumunu sağlayan üçüncü iplik sistemi mevcuttur. Çözümler arasından çekilerek ya da bir çubuğa sarılarak yapılan dolama havlarda, düğüm hav tipinden farklı olarak havı oluşturmak için belirlenen uzunlukta bir iplik yerine devamlı uzunlukta bir iplik kullanılmaktadır. Devam eden

ipliklerin dolanarak hav oluşturmasından sonraki aşamada havlar isteğe bağlı olarak halka şeklinde bırakılır ya da kesilebilir.

1.2.1 Çekmeli Atkı Dolama (Extra Weft Loop)

Zemin atkısına ilave olarak atılan devamlı uzunluktaki atkı parmaklar ya da bir tığ yardımıyla çözümlere sarılmadan çekilerek yükseltilir (Resim 11). Bu tekniğin Anadolu'daki örnekleri Karapınar çevresinde üretilmektedir (Resim 12). Halk arasında 'halı' adıyla da anılan (Wertime, 1998: 89) ve çekme işleminden dolayı 'çekmeli veya çekili tülü'ler olarak bilinen bu tekstillerin yakın zamanda üretiminin durduğu ve sadece özel siparişe gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Atan ve Sarı, 2015). Çekili tülülerde "ilmeler kesilmeden halka şeklinde bırakılmaktadır" (Görgünay, 2005: 19). Aslan (1998: 44-53), bu tekstillere 'çeki tülüsü' de denildiğini belirtmiş ara atkı sayısının, hav yüksekliklerinin fazla oluşu ve hav uçlarının kapalı oluşu nedeniyle düğümlü halı yüzeyinden farklı görüldüğünü ifade etmiştir.

Resim 11. Çekmeli atkı dolamanın yapım süreci ve dokuma örnekleri.

Resim 12. Karapınar çekili tülü örneği.

Uzak Doğu'da Tibet bölgesinde farklı hav tipleriyle üretimler yapılmaktadır. 'Tibetan Sleeping Rug', 'çekmeli atkı dolama' tekniğiyle üretilen özel bir tekstil örneğidir.

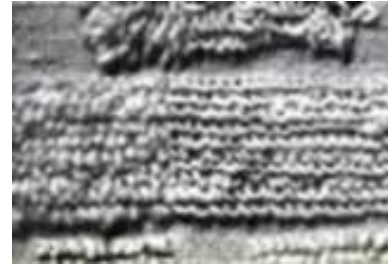
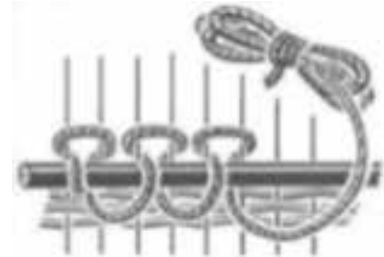
Dar ende dokunurlar. Kısa havlar arasındaki atkı yüzü bezayağı olan zemin dokumanın mesafesi kısadır. Bu yüzden sık görünümlüdür. Yünler dokumadan önce boyanırlar bu nedenle dalgalı renklere (abra) sahiptir. Dar parçalar sonradan birbirine dikilir (Wertimes, 1998: 89).

Resim 13. Dar dokumaların birleştirildiği örnek ve arka tarafı. Wright koleksiyonu.

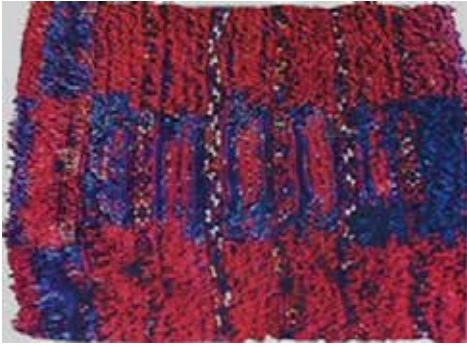
1.2.2. Çubuklu İlmek Dolama (Slip Loop)

'Çubuklu ilmek dolama' hav tipinde bir ölçü çubuğu kullanılmaktadır. Çubuk atkı yönünde çözümlere dik açıyla yerleştirilerek üzerine çözümlerle birlikte simetrik düğüme benzer şekilde iplik sarılmaktadır (Resim 14). Bu hav tipine sahip tekstiller Anadolu'da, Asya'da Tibet bölgesi ve Afganistan'da üretilmektedir.

Resim 14. Çubuklu ilmek dolama örnekleri.

Anadolu’da Kırklareli, Lüleburgaz, Balıkesir ve Çanakkale’de üretilen ‘çubuklu ilmek dolama’ hav tipine sahip yaygılara ‘çultar’ adı verilmektedir. ‘Çultar’lar eşine az rastlanan örneklerdir (Resim 15). Çultar dokumalarda aynı yaygı üzerinde simetrik düğüm ve ‘çubuklu ilmek dolama’ hav tipi dönüşümlü olarak işlenir. Görgünay’ın (2005: 16-17) açıklamasına göre; “dokuyucu isteğine göre birkaç sıra (takriben 25-30 cm.) eğrilip bükülmüş iplikten çultar dokuma yapar, sonra 15-20 cm. veya daha fazla halı dokur. Halı bölümünde desenler işler. Saçaklı çultar dokuması ile halı, dönüşümlü olarak yaygı boyunca birbirini takip eder”.

Resim 15. Çultar örneği.

Genellikle keçi ve yak tüyleriyle üretilen ‘Tibetan rug’ (Resim 16) ve Afganistan’da üretilen ‘Pashtun’ (Pashtun sleeping rug) adlı yaygılar bu tipin önemli örneklerindedir (Wertime, 1998: 90). Zemin dokuması çözümlü yüzölçümlü bezayağı olan Tibetan rug tekstillerin hav yükseliği 2 cm, havlar arası mesafe 1.3 cm dir.

Resim 16. 19. veya 20. yüzyıldan Tibetan Rug Örneği. Robert P. Piccus Koleksiyonu.

Zemin dokuması atkı yüzölçümlü bezayağı ile yapılan ‘Pashtun Rug’ Afganistan’ın Pashtun adıyla bilinen yerli halkına özgüdür (Resim 17).

Gezilerinden elde ettiği bilgiler ve görsellerle Orta Asya ve Orta Doğu yaygılarıyla ilgili yayınlara katkılar sağlayan Amerikalı yazar ve gezgin Thomas Cole sözü geçen tekstiller konusunda sayılı uzmanlardan birisidir. Kendisi ile gerçekleştirilen yazışmalı röportajda Cole, 1978 yılından beri bazı dönemlerde Afganistan’da yaşadığını ve araştırmalar yaptığını belirtmiş, halı ticareti ile uğraşırken elinden çok az sayıda Pashtun geçtiğini iletmiştir. En son 1997 yılında gittiği Afganistan’da eğer bir pashtun bulunmuş olsaydı onun mutlaka kendi elinden geçmiş olacağını belirterek, bu tekstillerin artık üretilmediğine vurgu yapmıştır (Thomas Cole, 2016).

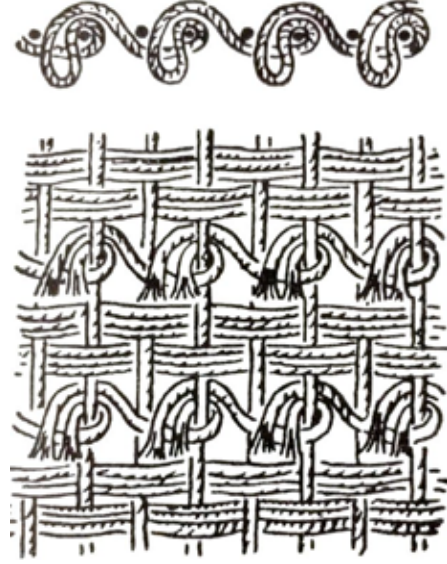
Resim 17. 19. yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başından kaldığı tahmin edilen Pashtun ve detayı, Doğu Afganistan.

1984 yılında Tibet'in dünyaya açılmasıyla keşfedilen "çubuklu ilmek dolama" tekniğine sahip diğer bir havlı tekstil grubu 'Wangden'dokumalarıdır (Resim 18). "Ters tarafından bakıldığında çözgü yüzü bezyağı zemin örgüsüne sahip olduğu görülen bu tekstiller yerel halkın belirttiğine göre Tibet'te dokunan diğer düğümlü havlı tekstillerin öncü tipidir" (Smith, 2000).

Resim 18. Wangden dokuma örnekleri.

'Çubuklu ilmek dolama' tekniğinin alt gruplarından bir diğerinde ise hav atkısı çekme çubuklarına asimetrik bir sistemle sarılır. Oluşan ilmeğin adı 'noppen'dir (Resim 18). "Çubuklar çekilince noppen havları ortalarından kesilmekte ve düğümlü halıların havına benzer bir görüntü oluşmaktadır" (Tekçe, 1993: 32-33).

Resim 19. Noppen dokuma tekniğinin çizimi.

Kuzey Avrupa coğrafyasında düğümlü ve dolama hav tiplerinin ve bunların alt tiplerinin her birinin kullanılabildiği tekstil örneklerine de rastlanmaktadır. İskandinav ülkelerinden İsveç, Norveç'te 'Rya', 'Ryer' ve Finlandiya'da 'Ryijy' gibi isimlerle anılan havlı tekstiller Ortaçağ'ın sonları ya da Rönesans'ın başından beri üretilmiş ve 18. yüzyılda altın çağını yaşamıştır (Resim 20). Akdeniz coğrafyasıyla buluşan Vikingler'in bu dokuma tekniğini Kuzey Avrupa'ya taşıdıkları tahmin edilmektedir. Ryijy'ler Finlandiya tekstil geleneğinin en önemli temsilcileridir (Sopanen ve Willberg: 2008). Öncelikle tekne zeminlerini kaplamak ve yatakları örtmek için kullanılan bu tekstiller sonraki dönemlerde ev izolasyonunda ve kilise mihraplarında kullanılmıştır (Royer, 1977: 14). Sözü edilen tekstillerde 'çekmeli atkı dolama' hav tekniği kullanılması yanında, 'çubuklu ilmek dolama' ve 'dügüm' hav tekniğinin iki önemli ögesi 'Gördes' ve 'Pers' düğümleri ve az da olsa 'İzlanda düğümlü' kullanılmıştır (Eldin ve Lundberg, 1991: 12; Aslan, 1998; robbielafleur, 2013). Royer ve Geijer'e göre ise, bu tekstillerde en temel hav tipi, düğümlü hav tekniği içinde yer alan 'Gördes düğümlü'dür (Royer, 1977: 14; Geijer, 1963: 79-87; Matthews, 1978: 1).

Norveç, İsveç ve Finlandiya'da bu tür tekstillerin üretiminin yaşatılmasına yönelik eğitim projeleri devam etmektedir (norwegiantextileletter, 2017).

Resim 20. Finlandiya'dan ryijy örneği
(Impi Sotavalta, The Hunter, 1926).

Sonuç

Havlı tekstil geleneğinin günümüzde yaşayan örnekleri ve elde edilen buluntular değerlendirildiğinde Orta Asya, Orta Doğu, Anadolu, Kuzey Afrika, Kuzey Avrupa, İzlanda, İspanya gibi geniş bir coğrafyada üretildikleri görülmüştür.

Göç yolları, eski halı buluntuları ve yerleşmiş halı geleneği açısından değerlendirildiğinde Anadolu'nun bu tekstiller için önemli bir merkez olduğu açıktır. Böylesine önem taşıyan Anadolu havlı dokumalarının halı geleneği haricinde uluslararası alanda iyi tanınmadığı ve bunların dünya üzerinde üretilen benzerleri arasındaki konumunun açık şekilde tanımlanmadığı görülmüştür.

Üretim yöntemlerine odaklı yapılan sınıflandırmaların kapsayıcı olmaması ya da yerel ölçeklerle sınırlandırılmasının, yeterince alan araştırması yapılmaması ve dillere dayalı iletişim sorunlarına dayandığı düşünülmektedir. Ulaşılan ulusal ve uluslararası yazılı kaynakların incelenmesi sonucu Anadolu'da ve Dünya'da ortaya konulan hav üretim yöntemlerinin tamamını içine alan bir sınıflandırılma çalışması yapılmaya çalışılmıştır. Bu sayede dünya üzerinde üretilen örneklerin teknik açıdan daha iyi tanınması ve Anadolu havlı yer yaygılarının ortak bir dil, söz dağarcığı çerçevesinde konumlandırılması hedeflenmiştir.

Anadolu'da görsel ve yapısal açıdan benzeyen havlı yer yaygıları, doğrudan üretim tekniğine gönderme yapmayan yerel isimlerle anılmaktadır. Yapısal özelliklere dayalı sınıflandırma sayesinde dile getirilen yerel isimlerin hangi tür hav tipine işaret ettiğini belirlemek mümkün olacaktır. Ayrıca hav tiplerinin İngilizce/Türkçe karşılıkları da sınıflandırmada yer aldığı için, konuyla ilgili gelecek yıllarda devam edecek ulusal veya uluslararası araştırmalarda dile dayalı sorunların da azalacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acar, S. ve Tosun, E. (2016). "Tülü ve Benzeri Dokumalar Örneğinde Tekstil Mirasının Güncel Tasarım Kavramıyla Buluşması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, II. Uluslararası Sanat ve Tasarım Kongresi Sözlü ve Poster Özet Bildiri Kitabı*, 16-21 Ekim, Dokuz Eylül Matbaası, İzmir.
- Albers, Anni (1975). *On Weaving*, Connecticut: Wesleyan University Press.
- Aliyeva, Kübra (1996). "Halı Dokuma Sanatında Lulubafı İlme – Dügüm Forması ve Palaz Gibi Halılarda Tarihi Çağlara Bakış (Azerbaycan)", *Türk Soylu Haklarının Halı, Kilim, Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Atatürk Kültür Başkanlığı Yayınları, 27-31 Mayıs, Kayseri.
- Aliyeva, Kübra (1988). *Tebrizskaya Kovrovaya Skola XVI- XVII VV.*, Baku.
- Anmaç, E. ve Karavar, G. (2000). "Restorasyon ve Konservasyon Öncesi El Dokuması Halıların Teknik Analizi ve İşlem Aşamaları", *3. Ulusal Türk El Dokumalarına Yaklaşım Sorunları Sempozyum Bildirileri*, 17-18 Mayıs, Konya.
- Anmaç, E., (1998). "Post Taklidi Geleneksel Dokumalar", *Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi* (10): 19-28.
- Aslanapa, Oktay (2003). *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Aslanapa, O., Durul, Y. (1973). *Selçuklu Halıları, Başlangıçtan 16. Yüzyıl Ortalarına Kadar Türk Halı Sanatı*, İstanbul: Ak Yayınları.
- Aytaç, A. (Kasım 2000). "Karapınar Tülü Dokumalarında Yanış", *Karapınar Sempozyumu Bildirileri*, Karapınar.

- Barbatti, Bruno (2008). *Berber Carpets of Morocco-The Symbols Origin and Meanings*, ACR Edition Internationale, Paris.
- Bodur, F. A. (1988). “Halıcılık Tarihine Kısa Bir Bakış ve Konya Halıları”, *Vakıflar Dergisi* (20): 106-114.
- Deniz, Bekir (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yağları*, Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 215.
- Diyarbakirli, N. (1984). “Türklerde Halıcılık”, *Türk Edebiyatı Dergisi* (132): 44- 54.
- Dorman, Carolyn Priest (2001). *Trade Cloaks: Icelandic Supplementary Weft Pile Textiles*, Medieval Textiles, Illinois.
- Eldin, P., Lundberg, A. (1991). *Handvaevede Taepper Nordisk Taepedesign*, Denmark: Holkenfeldts Forlag.
- Emery, Irene (1994). *The Primary Structures of Fabrics*, Washington D.C.: Thames And Hudson.
- Erdmann, K. (1957). “Der Türkische Teppich Des 15. Jahrhunderts / 15. Asır Türk Halısı, çev. H. Taner, İstanbul *Edebiyat Dergisi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları* (132): 6 – 62.
- Eroğlu, M. A. (2016). “Kırcalı (Kardzhali), Ardino (Eğridere), Jultusha (Sarıköz), Yatak Örtüsü (Tülü/Guber/Hopan)”, *Akdeniz Sanat Dergisi* (9/17) : 45-58.
- Geijer, A. (1963). “Some Thoughts on the Problems of Early Oriental Carpets”, *Ars Orientalis* (5): 79-87.
- Görgünay, Neriman (2005). *Düğümlü Halının Öncüsü Geve/Tülü ve Benzeri Dokumalar*, İzmir: Güneş Ofset.
- Görgünay, N. (1977). “Halıcılığın Kökeni ve Türk Halıcılığının Tarihçesi”, *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi* (8):159-175.
- Gülgönen, Ayan (1989). *Karapınar Tülü Halıları*, (Dr. Ayan Gülgönen Koleksiyonu), Mas Matbaacılık.
- Harris, Jennifer (2010). *5000 Years of Textiles*, Washington: Smithsonian Books.
- Herald, J. (2012). “Prehistory 600 CE-The Ancient World”, *Fashion-The Ultimate Book Of Costume And Style*, ed. Fischel, A., Baggaley, A., Osborne, A., O’Hara S., Sturgeon, A., Gersh, C., Khurana, A., Dorling Kindersley Ltd, Great Britain.
- Hirsch, U. (2015). “A Contribution to the History of Anatolian Kilims”, *Alive IHIB’s Magazine Of Anatolian Rugs and Kilims*: 7-13.
- Kerimov, Latif (1988). *Skusstvo Kovrodeliya*, Baku: İskusstvo Vostochn Kovrov.
- Mallet, Marla (1998). *Woven Structures-A Guide To Oriental Rug And Textile Analysis*, Atlanta: Christopher Publications.
- Matthews, Shelley (1978). “Rya Wall Hangings: Creation and Flame Retardation”, Master of Fine Arts Thesis, College of Fine & Applied Arts Rochester Institute of Technology Rochester, April 1978, New York.
- Mellaart, James (2003). *Çatalhöyük Anadolu’da Bir Neolitik Kent*, çev. G.B. Yazıcıoğlu, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Menghin, O. (1928). “Dile Rolle Der Uralaltaischen Völker in Der Weltgeschichte”, *Archaeological Ertesitö*: 35-36.
- Milhofer, Stefan (1976). *The Color Of Oriental Rugs*, çev. D.D.Paige, Belgium.
- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.III, Ankara: T.C Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri.
- Özbel, Kenan (1949). *Anadolu Tefriş Halıları*, Ankara: Ulus Basımevi, Kılavuz Kitaplar: 22, El Sanatları: 11.
- Özdoğan, A., Başgelen, N. (1999). “Çayönü”, Neolithic in Turkey: The Cradle of Civilization New Discoveries, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*: 35-63.
- Öztürk, İsmail (2007). *Dokumaya Giriş*, Ankara: Mor Fil Yayınları.
- Paşayeva, V. (2003). “Azerbaycan Halı Sanatı Tarihine Bir Bakış”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* (11): 77-94.
- Priest-Dorman, C. (2001). “Trade Cloaks: Icelandic Supplementary Weft Pile Textiles”, *Medieval Textiles*, Illinois, s. 1-14.
- Rasonyi, L. (1971). “Türklerde Halıcılık Terimleri ve Halıcılığın Menşei”, *Türk Kültürü* (IX/103): 614 – 620.
- Royer, Ruth Ann (1977). “Original fabric designs influenced by those imported by Scandinavian immigrants”, Master Thesis, Degree of Master Of Arts Department: Applied Art Major: Applied Art, Iowa State University Ames, Iowa.

Sopanen, T. (2008). *Willberg, L. The Ryijy-Rug Lives on Finnish Ryijy Rug,1778*, Finland: Tuomas Sopanen and Lauri Tuomenoksa Pbl.

Şahin, G. (2013). “Coğrafi Bir Simge Olarak Ankara Keçisinin Türkiye’deki Mevcut Durumu”, *Millî Folklor Dergisi* (25/97): 195 – 209.

Tekçe, E. F. (1993). *Pazırık: Altaylar’dan Bir Halının Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları Sanat Tarihi Dizisi (64/5).

Uhlemann, M. (1930). *Geographie des Orietteppich*, German Leipzig: K.W. Hiersemann Pbl.

Wilson, Jean (1967). *Weaving Is For Anyone*, London: Van Nostrand Reinhold Comp.

Wertime, J. T. (1998). “Back To The Basics Primitive Pile Rugs Of Cental Asia-Origins of Pile Weaving”, *Hali International Magazine Of Antique Carpet And Textile Art* (100/September): 97-100.

Yetkin, Ş. (1982). “Türk Halı Sanatında Bir Teknik Özellik”, *Vakıflar Dergisi* (14): 119-123.

İnternet Kaynakları

Aslan, S. (1998). “Tülü-Gabbeh-Ryijy”, *Arış Dergisi* (1) 4, www.turkelhalilari.gov.tr/makaleler.php?language=tur&icerik=tulu3 (Erişim tarihi: 22.04.2016)

(boundweave, 2013)
https://boundweave.files.wordpress.com/2013/08img_2857.jpg (Erişim tarihi: 15.05.2016)

(gabbeh, 2000)
www.gabbeh.com/hi_res.php?sku=10004159&width=1459&height=2000 (Erişim tarihi: 11. 02. 2016)

(globalbritannica, 2016)
<http://global.britannica.com/technology/rug-andcarpet#ref599457> (Erişim tarihi: 01. 02. 2016)

Juuhl, M. K. (2013). “Varafeldur: An Icelandic Rya Reconstruction”, *Norwegian Textile Letter* (20/1) <http://norwegiantextileletter.com/article-categories/rya/> (Erişim tarihi: 10. 09. 20)

(nazmiyalantiquerugs, 2013)
<http://nazmiyalantiquerugs.com/resources/guide/articles/moroccan/beni-ourain-rug> (Erişim tarihi: 11.10. 2016)

(robbielafleur, 2013)

<https://robbielafleur.com/2013/08/20/traditional-icelandic-rya-knots-a-contemporary-adaption/> (Erişim tarihi: 12.12. 2016)

(ryijy, 2016)

<http://www.ryijy.com/history.html>, (Erişim tarihi: 08. 09. 2016)

<http://global.britannica.com/technology/rug-andcarpet#ref599457>, (Erişim tarihi: 24. 03. 2016)

Smith, R. (2000). Wangden Rugs-Story and Photos, March 31 www.asianart.com/articles/wangden/index.html#6 (Erişim tarihi: 12.12. 2016)

Görsel Kaynaklar

Resim 1. Türk düğümü , İran düğümü (Harris, 2010: 29).

Resim2. a) Tülü/geve/hırsek (Bitlis-Adilcevaz, 1985).
b) Çizgili filikli (Balıkesir,1996) (Görgünay, 2005: 35 - 90).

Resim 3. İzlanda düğümü örneği (Dorman, 2001: 11).

Resim 4. Norveç’te atölye çalışmasında üretilen bir varafeldur örneği (boundweave, 2013).

Resim 5. Gabbeh örneği (gabbeh, 2000).

Resim 6. Hekim düğümü (Mallet, 1998: 31).

Resim 7. a) Asimetrik, b) simetrik , c) 6 çözümlü jufti düğümleri (Mallet, 1998: 38).

Resim 8. Berber düğümü ve Bu düğümlerle dokunmuş örnek (Barbatti, 2008: 16) (nazmiyalantiquerugs, 2013).

Resim 9. İspanyol düğümü (globalbritannica, 2016).

Resim 10. a) Spanish Alcaraz carpet’ın bulunan bir parçası, 16.yy.; b) 1920’lerden bir örnek (nazmiyalantiquerugs, 2013)

Resim 11. Çekmeli atkı dolamanın yapım süreci ve doku örnekleri (Wilson, 1967: 116) ve (Wertime,1998: 89).

Resim 12. Karapınar çekili tülü örneği (Edgü, 1989: 12).

Resim 13. Dar dokumaların birleştirildiği örnek ve arka tarafı. Wright koleksiyonu (Wertime,1998; 90).

Resim 14. Çubuklu ilmek dolama örnekleri (Wilson, 1967: 122)
ve (Wertime, 1998: 91).

Resim 15. Çultar örneği (Görgünay, 2005: 20).

Resim 16. 19. veya 20. yüzyıldan tibetan rug örneği. Robert P.
Piccus koleksiyonu (Wertime, 1998: 92).

Resim 17. 19.yüzyıl sonu veya 20. yüzyıl başından
kaldığı tahmin edilen pashtun ve detayı Doğu Afganistan
(<http://www.tcoletribalrugs.com/resources/rugshtml/908mokr.html>), (Erişim tarihi: 22.05.2016)

Resim 18: Wangden dokuma örnekleri
(<http://www.wangdenrugs.com/>)
(<http://asianart.com/articles/wangden/03.html>)
(<https://rugrabbit.com/node/129021>),
(Erişim tarihi: 09. 09. 2016)

Resim 19. Noppen dokuma tekniğinin çizimi (Tekçe, 1993: 35).

Resim 20. Ryijy örneği, finlandiya. İmpri sotavalta, The Hunter,
1926 (ryijy, 2016).

Görüşmeler

Atan, Fadime (2015). Emirgazi Halk Eğitim Merkezi Öğreticisi,
Konya: 16 Haziran

Cole, Thomas (2016). E-posta yazışması, 19 Mayıs

Sarı, Ahmet (2015). Sarılar Halıcılık Firması Sahibi, Sultanhanı/
Konya: 16 Haziran